

Шайгородський Юрій Жанович

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса

НАН України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-3281-6138>

e-mail: 23.00.01@ukr.net

ДЕРЖАВА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: МОТИВИ, ПРАКТИКИ Й СУПЕРЕЧНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

Резюме

Увага до проблем громадянського суспільства, рівня його розвитку, суспільно-політичного позиціонування, векторів та форм взаємодії з державою посилюється в періоди кардинальних суспільних змін, коли поглиблюються й загострюються суперечності в системах «людина — суспільство» та «суспільство — держава». Дослідження ж проблем становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні передбачає виокремлення і сув'язнення щонайменше двох її площин — теоретичної та практичної. Їхньою суттєвою ознакою є незавершеність і недосконалість. Вітчизняні науковці працюють над теоретичним обґрунтуванням та розробленням адекватної моделі реалізації ідей громадянського суспільства на наших теренах. Особливої ж ваги набуває ця проблема в частині її переходу з переважно теоретичної у практичну площину. Залучення ідей громадянського суспільства до розв'язання проблем трансформаційних процесів, з одного боку, є об'єктивною потребою, з іншого — породжує чимало суперечностей, зокрема, інституційного характеру, та суперечностей, викликаних специфікою сучасного етапу суспільного розвитку. Саме наявністю цих суперечностей та необхідністю їх подолання пояснюється пильна увага науковців до науково-практичних проблем громадянського суспільства, теоретичного дослідження його основ та пошуку ефективних шляхів упровадження в практику життєдіяльності. Спонукальним же мотивом цієї теоретичної й практичної активності є незадоволення наявним станом речей, динамікою й рівнем державно-політичного розвитку.

Разом з тим, ефективність взаємодії держави та громадянського суспільства значною мірою залежить від рівня розвитку цього суспільства, спроможності його інститутів, результативності співдії влади з громадськістю

та законодавчого забезпечення цього процесу, зрештою — від загального рівня політичної культури й освіти громадян.

Ключові слова: держава, громадянське суспільство, демократія, взаємодія держави та громадянського суспільства, суспільно-політичні процеси, інститути громадянського суспільства.

Вступ

Динамічний розвиток громадянського суспільства як складової процесу державотворення став чи не найважливішою ознакою суспільно-політичного поступу та суттєвим чинником трансформації політичної системи. Громадянське суспільство в Україні, попри всі труднощі його становлення, розвивається й набуває нових якісних і змістовних ознак. Уявлення людей про суспільно-політичні процеси і їх роль у них поступово змінюються, політичний світ урізноманітнюється та ускладнюється поведінковими, мотиваційними, технологічними особливостями. Очевидно, що формування громадянського суспільства, політичної культури громадян і нової ціннісної системи, вироблення смислів і мотивів практичної діяльності не можливе без участі держави. Держава має у своєму арсеналі реальні важелі впливу на цей процес. Разом з тим, лише за умови ефективної взаємодії влади з громадськістю, в сучасних умовах демократичних трансформацій, можлива її легітимація.

Актуальністю проблеми взаємодії держави і громадянського суспільства зумовлене дослідження, результати якого викладено у цій статті.

Метою статті є дослідження особливостей процесу розбудови громадянського суспільства в Україні, домінуючих форм і практик його взаємодії з державою та визначення можливих напрямів подолання наявних суперечностей у цій взаємодії.

Методи дослідження

Дослідження виконано з опертям на методи системного, логічного, конкретно-історичного, структурно-функціонального та інституційно-конгруентного аналізу. Вони уможливили, з одного боку, цілісне сприйняття об'єкта дослідження в поєднанні його зв'язків і взаємозалежностей, з іншого — виокремлення суперечностей як результату взаємодії держави та громадянського суспільства. Так, наприклад, логічний та конкретно-історичний методи використовувалися насамперед під час аналізу концепцій громадянського суспільства; структурно-функціональний аналіз дозволив визначити об'єктивні та суб'єктивні фактори становлення та розвитку інститутів громадянського суспільства.

Результати

У соціальних науках поки що відсутнє загально визнане тлумачення терміна «громадянське суспільство». Не містить його визначення навіть

академічне видання «Політичної енциклопедії» [1]. Як засвідчив аналіз, попри те, що протягом останнього часу ухвалено низку нормативно-правових актів, спрямованих на розвиток громадянського суспільства, визначення цього поняття не містять і вони. Разом з тим, і в наукових колах, і в масовій свідомості (завдяки, передусім, засобам масової інформації, риториці політиків та громадських діячів) наявною є певна усталеність уявлень про громадянське суспільство й сутність цього феномену.

Розвиток ідей громадянського суспільства має тривалу історію. Знаходить вона своє висвітлення у працях Платона, Арістотеля й Цицерона як уявлення про спільноту громадян одного поліса, ототожнення держави й суспільства. Натомість, уже в працях Н. Макіавеллі громадянське суспільство протиставляється державі. Д. Локк розглядав громадянське суспільство як форму державності, що має певний соціально-економічний і духовний зміст. У Т. Гоббса громадянське суспільство — це «союз індивідуальностей», у якому його члени набувають високих людських якостей. Ж.-Ж. Руссо називав «громадянським» суспільство, в якому громадяни користуються своїми правами безпосередньо, а не через представницькі інститути. Т. Пейн визначав його як сферу самореалізації приватних інтересів громадян. Г. Гегель — як систему інститутів і відносин, проміжну ланку між сім'єю та державою. К. Маркс уважав громадянське суспільство сукупністю соціально-економічних відносин. Значного поширення набув запропонований і розвинутий А. де Токвілем підхід до визначення суті й трактування громадянського суспільства як недержавної сфери соціуму. Дослідник виходив з того, що поділ повноважень між державою і громадянським суспільством є постійною характеристикою справді демократичного суспільства [2]. Італійський мислитель А. Грамші був переконаний, що громадянське суспільство, як і держава, служить панівному класу у зміцненні його влади. Взаємовідносини держави й громадянського суспільства залежать від зрілості останнього: якщо громадянське суспільство розпливчасте і примітивне, то держава є його «зовнішньою формою». І лише в умовах зрілого громадянського суспільства, наголошував А. Грамші, його відносини з державою можуть бути збалансованими [3].

Починаючи з XIX ст. ідеї громадянського суспільства набули актуальності та окреслилися у вітчизняній політико-правовій думці. Зокрема, М. Драгоманов концептуалізував ідею суспільства, що ґрунтується на засадах політичної свободи, яка і гарантуватиме дотримання прав людини і громадянина, слугуватиме розвитку суспільних відносин [4]. Ідею політичної самостійності як природне право кожної нації розвивав у своїх працях І. Франко. На його думку, реформоване суспільство базуватиметься на домінуванні громадської думки, закони мають ґрунтуватися на справедливості, а державні інститути мають бути наділені лише виконавчими функціями та контролюватися суспільними інститутами [5]. М. Костомаров убачав

новий устрій України як суспільство, де панує юридична рівність громадян, а свобода людини визнається як найцінніший її стан [6].

Варто зазначити, що, починаючи з другої половини XIX століття, під впливом промислової революції в європейських країнах та посилення експлуатації найманих працівників увага науковців до проблем громадянського суспільства та його розвитку значно послабилася. Дж. Кін справедливо зауважив, що у ті часи європейська суспільно-політична думка здебільшого спиралася на міфічне уявлення про те, що в складних соціальних системах можна встановити порядок, спокій і уникнути конфліктів, якщо відмовитися від прагнення поділу влади на суспільну й політичну [7, с. 106]. Засновники і послідовники марксизму обґрунтовували утопію колективістського комуністичного суспільства, яке прийде на зміну і державі, і громадянському (буржуазному). З часом марксистські погляди у більшості країн Західної Європи трансформувалися в ідеї соціал-демократії. А ось у СРСР та країнах повоєнної Східної Європи реалізація ідеї самоврядування призвела до тотального підкорення суспільства, до появи абсолютно нових політичних інституцій, які зруйнували всі суспільні, юридичні та політичні традиції країн і перетворили класи на масу [8, с. 510–516].

І лише наприкінці XX століття, на тлі активізації боротьби з авторитарними режимами, зокрема в східноєвропейських країнах та республіках колишнього СРСР, інтерес до громадянського суспільства (і як теоретичного концепту, і як форми практичної діяльності) відновився. Зарубіжні дослідники запропонували й обґрунтували власне бачення сутності громадянського суспільства. Наприклад, французький політолог Д. Кола відстоює погляд на громадянське суспільство як на синонім суспільства «політичного». К. Поппер основною ознакою громадянського суспільства вважає його відкритість, Е. Коен — обмежує сферою соціальних відносин. Американський політолог О. Енкарнасон трактує громадянське суспільство як сукупність інститутів — систему організацій, створених індивідами для відстоювання своїх інтересів і цінностей. Ця система, на думку науковця, охоплює і вільно створені за місцем проживання нечисленні організації громадян, й ієрархічно організовані групи — загальнонаціональні спілки, етнічні асоціації тощо [9].

Саме в цей час активізувалися у дослідженні різних аспектів громадянського суспільства і вітчизняні науковці — В. Горбатенко, А. Колодій, І. Кресіна, М. Михальченко, С. Рябов, М. Рябчук, Г. Щедрова та ін. Поступово ідея громадянського суспільства, як найпривабливішої форми організації співжиття, стала провідною у сучасному науковому арсеналі (наукові розвідки О. Бабкіної, Г. Зеленько, Ю. Левенця, О. Майбороди, М. Розумного, Ф. Рудича, О. Чувардинського, В. Цвиха, Є. Цокура та ін.). З часом концептуалізація завдань громадянського суспільства набула законодавчого оформлення й певних форм їх практичної реалізації.

Аналіз чималого корпусу наукових праць дозволив виокремити домінуючі підходи до визначення громадянського суспільства. Переважно це поняття трактується як: сукупність громадян (тотожність державі); форма державності; опозиція державі; форма безпосереднього і прямого впливу на державні інститути; ланка взаємовідносин з державою; сукупність соціально-економічних відносин; сфера політичних відносин; сфера соціальних відносин тощо. Будь-що, громадянське суспільство — це, передусім, теоретична категорія, яка використовується не лише для аналізу й пояснення реальних суспільно-політичних процесів і явищ, але й слугує своєрідним тлом суспільної взаємодії, філософією відносин.

Разом з тим зауважимо, що будь-які спроби трактування сутності громадянського суспільства повертаються до гегелівського розмежування «громадянського суспільства» і «держави». Концептуалізація ж феномену громадянського суспільства дозволяє виокремити два (безумовно сув'язні) домінуючі підходи до його трактування: 1) як досконалого стану суспільства в цілому, його недержавної частини; ідеального концепту, за посередництва якого конкретизуються моделі та визначаються шляхи демократичного розвитку; 2) як одного зі суспільних секторів — сфери громадської активності, сукупності й системи суспільних інститутів, що функціонують за певних суспільно-політичних умов.

Цей короткий огляд історії розвитку ідеї та узагальнення основних підходів та тенденцій у дослідженні громадянського суспільства (у різні часи й за різних умов) здійснено нами з трьох причин.

По-перше, для означення феномену громадянського суспільства як багаторівневого й широкополого явища суспільних відносин. (І ці відносини, як свідчить практика, не обмежуються діяльністю «непідприємницьких товариств і установ, легалізованих відповідно до законодавства», як це визначено чинними урядовими нормативно-правовими актами [10]).

По-друге, для визначення можливих ризиків розвитку громадянського суспільства, що постають за сучасних умов, зокрема, через спроби обмеження сфери впливу громадянського суспільства на державотворчі процеси, прагнення «підкорення» державою його інститутів, формалізацію їхньої діяльності та доктринерства в організації взаємодії держави й громадянського суспільства.

Й, по-третє, для окреслення суцільних і належних, з нашого погляду, сфер діяльності інститутів громадянського суспільства на сучасному етапі державотворення, потреби в суспільній консолідації та подолання негативних тенденцій у вітчизняній політичній практиці.

Політична ж практика здебільшого зорієнтована на репрезентацію громадянського суспільства через його інститути [11]. З одного боку, це природно: поняття інститутів громадянського суспільства, попри певну суперечливість його визначення, знайшли своє втілення у вітчизняних

законах та інших нормативно-правових актах, програмах політичних партій, загальнонаціональних концепціях розвитку тощо. Вважається, що саме ці — інституційно-організовані суб'єкти, як елементи суспільно-політичної системи, забезпечують її цілісність та визначають рівень ефективності. З другого боку, виникає небезпека своєрідної «методологічної пастки» — спроба «побудови» моделей громадянського суспільства переважно, або ж — виключно, через його інститути. Разом з тим, очевидним є, що ці моделі не можуть бути «лінійними» та спрямовуватися переважно на легітимацію рішень органів державної влади або ж політичних інститутів. За нинішніх умов ціннісних трансформацій ідеться про необхідність вироблення нових суспільних смислів (як цінностей, потреб, означення мети та підпорядкованості засобів її досягнення).

Аналіз передвиборчих партійних програм, програм кандидатів у народні депутати України (зокрема, й парламенту нинішнього скликання), публічні виступи політиків засвідчують дещо спрощене уявлення про спонуки політичної поведінки громадян та джерела їх активності. Разом з тим, саме мотиваційно-смісловий фактор є визначальним, ключовим механізмом процесу суспільної взаємодії й найважливішим чинником консолідації суспільства. Недооцінка цього фактору виявляється не лише в змісті передвиборчих гасел, але й у характері та змісті взаємодії влади й громадськості.

Суспільно-політична реальність завжди визначається сукупністю дій і взаємодій широкого кола суб'єктів. Окрім інституціональних, це й групові (формальні й неформальні спільноти), й індивідуальні (на рівні особистості, як носія цінностей і смислів, як відносно самостійного джерела суспільного життя). Не випадково В. Цвях наголошував на необхідності розрізнення понять «громадянин» і «громадянськість», яке, на думку вченого, є «якісною ознакою громадянина» і дозволяє «глибше проникнути в сутність громадянського суспільства» [12, с. 104–105]. Функціонування будь-яких суспільних структур та інститутів залежить передусім від міжособистісної та міжгрупової взаємодії, в основі якої — мотиви, ціннісні орієнтації та інші спонуки. Спроби ж ототожнення інституційного розвитку зі суспільним, абсолютизація інституційної складової колективної та індивідуальної поведінки виявилися непродуктивними, оскільки такий підхід мало враховує значення мотиваційно-сміслові складової суспільної діяльності та нівелює вплив позараціональних детермінант суспільної й політичної поведінки.

Дослідження громадянського суспільства та його взаємодії з владою на сучасному етапі потребують всебічного змістового аналізу й певної переоцінки методологічних підходів. Очевидно, що «конфлікт інтересів» у взаємодії громадянського суспільства і влади відбувається на мотиваційному рівні процесу цілеустановлення. Адже мотиви влади й суспільні

мотиви не завжди збігаються. Для влади «влада» є самодостатнім явищем (самоціллю). Для суспільства ж — лише засобом досягнення суспільного прогресу.

Проілюструємо зазначену тенденцію «конфлікту інтересів» на прикладі інститутів громадянського суспільства. За логікою суспільного розвитку інституалізація громадянської активності умотивована прагненням задоволення суспільних потреб. Створення інститутів громадянського суспільства не є метою цього суспільства, а лише формою (засобом) досягнення мети. «Владна» ж мотивація (у царині громадянського суспільства і взаємодії з ним) полягає в ототожненні масовою свідомістю громадянського суспільства з його інститутами, а потім — у використанні інститутів громадянського суспільства для посилення легітимації влади й владних рішень. З одного боку, зосереджуючи суспільну увагу на розвиткові інституту громадянського суспільства, а з другого — використовуючи державні механізми контролю за діяльністю його інституцій, створюється ілюзія тотожності суспільних і владних потреб та мотивів їх задоволення.

Результати соціологічних досліджень [див., зокрема: 13–15] засвідчують украй низький рівень довіри законодавчому й виконавчим органам влади, судовій системі, політичним партіям, органам правопорядку. Серед «лідерів» недовіри — суди й органи прокуратури, антикорупційні органи, державні службовці, парламент і уряд. Характерно, що серед суспільних інститутів найбільшу довіру громадяни висловили інститутам громадянського суспільства — тим структурам, де вплив держави є порівняно незначним (волонтерським організаціям, Церкві, добровольчим рухам, громадським організаціям), а також окремим державним інститутам «безпекового сектору» — Збройним силам України, Національній гвардії України, Державній прикордонній службі та Державній службі з надзвичайних ситуацій. Органам влади більшість громадян не довіряють. Зауважимо, що й громадські активісти в реалізації суспільно значущих завдань мало розраховують на владу й вітчизняні суди. Соціологічні дослідження [див.: 16] засвідчили низький рівень ефективності звернення інститутів громадянського суспільства до вищих владних і судових інстанцій. Ефективнішими, на думку опитаних, є використання можливостей засобів масової інформації та звернення до міжнародних організацій.

Здійснений нами аналіз, на жаль, підтверджує наявність негативних проявів у практиці взаємодії влади й громадянського суспільства [детальніше див.: 17]. Найсуттєвішою, найвідчутнішою і такою, що посилювалася протягом останніх років, є тенденція до «підкорення» державою інститутів громадянського суспільства. Це прагнення полягає у спробах вибудувати «модель» стосунків, у яких інститути громадянського суспільства виконуватимуть функцію своєрідної легітимації рішень і дій органів влади, використовуючи для цього можливості своїх зв'язків із громадськістю.

Разом з тим, події останнього часу довели неефективність і незграбність наявної системи «взаємодії» держави та громадянського суспільства, квалітет його інститутів. Адже результативність і Помаранчевого, і Євромайдану (як суспільно-політичного явища) і їх перемогу над корумпованою владною верхівкою забезпечили передусім не «легалізовані відповідно до законодавства» інститути громадянського суспільства, а активність самих громадян. Щобільше, у критичні для країни часи боротьби з воєнною агресією і проявами сепаратизму самоорганізовані громадяни через «нелегалізовані» організації добровільно брали на себе функції консолідації суспільства і контролю за владою. Поза державних програм, досить часто — долаючи бездіяльність чиновників, була налагоджена система збору коштів на потреби української армії, забезпечення продуктами харчування, ліками й навіть військовим обладнанням. З'явилися й активно підтримуються нові формати засобів масової інформації й комунікації. Волонтерські «неформальні» організації переймаються долями внутрішньо переміщених осіб зазвичай ефективніше, аніж державні органи.

Українське суспільство є не самоціллю, а лише формою (на глибоке переконання окремих дослідників — універсальною формою) реального переходу до демократії та реалізації її можливостей. Не випадково усі без винятку моделі переходу до демократії та демократизації суспільства передбачають певний комплекс суспільно-політичних змін, без яких демократизація як процес і результат — неможлива. Водночас варто зауважити, що ці моделі не можуть бути «лінійними». Йдеться про складний період подолання наявних суперечностей шляхом кардинальних суспільних змін, через усвідомлення, засвоєння й практичну реалізацію нових форм громадянської активності, залучення до безпосередньої (різномірневої) участі в суспільно-політичних процесах для досягнення їхнього якісно нового стану. Вочевидь, динаміка змін у всіх сферах суспільного життя впливає на стан перехідних суспільств і на його переосмислення в масовій свідомості.

Висновки

До підсумкових результатів дослідження можна віднести виокремлення щонайменше трьох аспектів, які, на нашу думку, впливають, з одного боку, на сприйняття українством ідей громадянського суспільства, з другого — на становлення його інститутів і суспільне ставлення до них.

Перший. Ідеї громадянського суспільства як якісної характеристики спільноти, як сфери самовияву особистості, як форми колективного визначення суспільних інтересів і створення умов реалізації особистісних потреб — близькі українському суспільству. Історія свідчить, що характерною рисою української спільноти завжди було прагнення консолідації через систематизацію й унормування комплексу національних, духовних,

культурних, економічних і соціальних відносин. Разом із тим, «ментальна» готовність до сприйняття ідей громадянського суспільства у сучасному його вимірі усе ще відчуває вплив ціннісних деформацій радянських часів. Тобто — процес суспільної консолідації поки що не набув форм конкретних цінностей (як цінностей-цілей і цінностей-засобів) як цілеустановок. Безумовно, традиційні цінності за своїм змістом і спрямованістю є «ближчими» до цінностей громадянського суспільства. Разом із тим, процес переоцінки цінностей, що формувалися протягом кількох десятиліть, у наших умовах відбувався досить складно й суперечливо.

Другий. Українське суспільство має чималий досвід функціонування формальних «інститутів громадянського суспільства» радянського зразка у вигляді всіляких «спілок», «добровільних товариств», «союзів» тощо. Негативне ставлення до більшості з них позначилося й на сприйнятті нових громадських формувань, на оцінці їх потенційних можливостей, відповідності суспільним потребам, спроможності реально впливати на розв'язання наявних проблем. Водночас активне використання (підкорення) державою інститутів громадянського суспільства для легітимації власних дій/бездіяльності, прикриття корупційних схем і досягнення власних цілей у масовій свідомості досить часто пов'язувалося з бездіяльністю інститутів громадянського суспільства.

Варто додати, що й діяльність громадських формувань, створених за сприяння низки міжнародних фондів, що розпочали роботу на території незалежної України, з часом дедалі більше набувала формальних ознак, поступово перетворюючись на об'єднання досить обмеженого кола громадських активістів. Їхня діяльність спрямовувалася на реалізацію проєктів у рамках певних грантових програм і не завжди відповідала нагальним суспільним потребам. Разом із тим, більшістю громадян ці формування сприймалися як своєрідний «зразок» інститутів громадянського суспільства нового типу і хиби у їхній діяльності похитнули довіру до них, до їхньої спроможності діяти ефективно та виключно в інтересах народу.

Третій. Не сприяло, на наш погляд, процесу становлення інститутів громадянського суспільства й прагнення окремих політичних рухів і партій (через участь у заснуванні та сприяння діяльності різних громадських формувань: молодіжних, жіночих, дитячих, професійних організацій, фондів, об'єднань, «ініціатив» тощо) використати можливості й авторитет «позапартійних» громадських організацій для досягнення власних політичних цілей. Така «взаємодія», як правило, посилювалася напередодні виборів і припинялася одночасно із завершенням чергової передвиборчої кампанії. З часом виборці усвідомили маніпулятивність цієї технології «залучення», й одним із критеріїв оцінки діяльності громадських формувань для них стала наявність/відсутність партійного «забарвлення». Водночас не без мовчазної згоди (бездіяльності) інститутів громадянського суспільства

в Україні так і не сформувався ключовий складник демократичного режиму — політична відповідальність як своєрідний запобіжник «всеваддя влади».

Громадянське суспільство в Україні, попри всі труднощі його становлення, розвивається й набуває нових якісних і змістовних ознак. Уявлення людей про суспільно-політичні процеси та їх особисту роль у них поступово змінюються. Змінюється й уявлення громадян про роль держави в здійсненні політичного, економічного та ідеологічного управління, а також — про належний характер її взаємодії зі суспільством.

Список посилань:

1. Політична енциклопедія / редкол. Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
2. Токвиль А. Демократія в Америці / пер. с франц., предисл. Гарольда Дж. Ласки. Москва: Прогресс, 1992. 554 с.
3. Грамши А. Партии, государство, общество. URL: http://www.hrono.ru/libris/lib_g/gramscio4.html
4. Литвин О. Поступ громадянського суспільства в Україні. Історіософський аспект у творчості М. П. Драгоманова. Філософські обрії. 2007. № 17. С. 146–159.
5. Франко. І. Філософські праці. Зібрання творів у 50 томах. Том 45. Київ: Наукова думка, 1986. 575 с.
6. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / сост. и авт. ист.-биогр. очерка В. А. Замлинский. Киев: Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1989. 734 с. (Памятники исторической мысли Украины).
7. Кин Дж. Демократия и гражданское общество / пер. с англ., послесл. М. А. Абрамова. Москва: ПрогрессТрадиция, 2001. 400 с.
8. Арендт Х. Истоки тоталитаризма. Москва: ЦентрКом, 1996. 742 с.
9. Энкарнасьон О. Г. Миссионеры Токвиля. Пропаганда гражданского общества и поддержка демократии. URL: http://old.russ.ru/politics/meta/20010220_toc.html
10. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Постанова від 5 листопада 2008 р. № 976. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>
11. Шайгородський Ю. Ж. Взаємодія політичних інститутів та інститутів громадянського суспільства в Україні. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. С. 92–122.
12. Цвих В. Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2002. 376 с.

13. Реформи в Україні: громадська думка населення. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/reformy-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennia>

14. Разумков Центр. 04.09.2020. Початок нового політичного року: довіра до соціальних інститутів (липень 2020 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-lypen-2020r>

15. Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-oriiientatsii-gromadian-berezen-2021r>

16. Громадянське суспільство в період пандемії: як вона вплинула на громадську активність. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: dif.org.ua/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vo-na-vplinu-la-na-gromadsku-aktivnist

17. Шайгородський Ю. Розвиток громадянського суспільства та проблема «дефіциту демократії». Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 332–367.

References:

1. Politychna entsyklopediia (2011) / redkol. Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. (Political encyclopedia). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. 808 s. (in Ukrainian).

2. Tokvil', A. (1992). Demokratija v Amerike / per. s franc., predisl. Garol'da Dzh. Laski. (Democracy in America). Moskva: Progress. 554 s. [in Russian].

3. Gramshi, A. Partii, gosudarstvo, obshhestvo. (Parties, state, society). URL: http://www.hrono.ru/libris/lib_g/gramsci04.html

4. Lytvyn, O. (2007). Postup hromadianskoho suspilstva v Ukraini. Istoriosofskiy aspekt u tvorchosti M. P. Drahomanova. (Proceedings of the Community Support in Ukraine. The historical aspect of the creativity of M. P. Dragomanov). Filosofski obrii. N 17. S. 146–159 (in Ukrainian).

5. Franko, I. (1986). Filosofski pratsi. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh. Tom 45. (Philosophical works). Kyiv: Naukova dumka. 575 s. (in Ukrainian).

6. Kostomarov, N. I. (1989). Istoricheskie proizvedeniia. Avtobiografija / sost. i avt. ist.-biogr. ocherka V. A. Zamlinskij. (Historical works. Autobiography). Kiev: Izd-vo pri Kiev. gos. un-te. 734 s. (Pamjatniki istoricheskoy mysli Ukrainy). (in Ukrainian).

7. Kin, Dzh. (2001). Demokratija i grazhdanskoe obshhestvo / per. s angl., poslesl. M. A. Abramova. (Democracy and civil society). Moskva: ProgressTradiciia. 400 s. [in Russian].

8. Arendt, H. (1996). Istoki totalitarizma. (The origins of totalitarianism). Moskva: CentrKom. 742 s. [in Russian].

9. Jenkarnas'on, O.G. Missionery Tokvilja. Propaganda grazhdanskogo obshchestva i podderzhka demokratii. (Missionaries of Tocqueville. Advocacy for civil society and support for democracy). URL: http://old.russ.ru/politics/meta/20010220_toc.html

10. Pro zatverdzhennia Poriadku spriannia provedenniu hromadskoi ekspertyzy diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady. Postanova vid 5 lystopada 2008 r. № 976. Kabinet Ministriv Ukrainy. (About the statement of the Order of assistance to carrying out public examination of activity of executive authorities). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF> (in Ukrainian).

11. Shaihorodskiy, Yu. Zh. (2016). Vzaiemodiia politychnykh instytutiv ta instytutiv hromadianskoho suspilstva v Ukraini. Transformatsiia politychnykh instytutiv Ukrainy: problemy teorii i praktyky / avt. kolektyv: M. I. Mykhalchenko (kerivnyk) ta in. (Interaction of political and civil society institutions in Ukraine). Kyiv: IPEd im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. S. 92–122 (in Ukrainian).

12. Tsvykh, V.F. (2002). Profspilky u hromadianskomu suspilstvi: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia. (Trade unions in civil society: theory, methodology, practice). Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet». 376 s. (in Ukrainian).

13. Reformy v Ukraini: hromadska dumka naseleattia. (Reforms in Ukraine: public opinion). URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/reformy-v-ukraini-gromadska-dumka-naseleattia> (in Ukrainian).

14. Razumkov Tsent. 04.09.2020. Pochatok novoho politychnoho roku: dovira do sotsialnykh instytutiv (lypen 2020 r.). (The beginning of a new political year: trust in social institutions). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-lypen-2020r>. (in Ukrainian).

15. Otsinka sytuatsii v kraini, dovira do instytutiv suspilstva ta politykiv, elektoralni oriientsatsii hromadian (berezen 2021 r.). (Assessment of the situation in the country, trust in the institutions of society and politicians, electoral orientations of citizens). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-oriientsatsii-gromadian-berezen-2021r> (in Ukrainian).

16. Hromadianske suspilstvo v period pandemii: yak vona vplynula na hromadsku aktyvnist. Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva. (Civil society during the pandemic: how it affected civic activism). URL: dif.org.ua/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplynula-na-gromadsku-aktivnist (in Ukrainian).

17. Shaihorodskiy, Yu. (2021). Rozvytok hromadianskoho suspilstva ta problema «defitsytu demokratii». Politychnyi protses u nezalezhnii Ukraini: pidsumky i problemy. (Civil society development and the problem of «democracy deficit»). Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. S. 332–367 (in Ukrainian).

Yuriy Shaihorodskiy

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-3281-6138>

e-mail: 23.00.01@ukr.net

THE STATE AND CIVIL SOCIETY: MOTIVES, PRACTICES AND CONTRADICTIONS OF INTERACTIONS

Abstract

Attention to the problems of civil society, its level of development, socio-political positioning, vectors, and forms of interaction within the state increases during radical social changes, when the contradictions in the systems «human—society» and «society—state» deepen and intensify. Research of problems of Ukrainian civil society's formation and development involves defining and binding of at least two of its planes— theoretical and practical. Their essential features are incompleteness and imperfection. Ukrainian scientists are working on a theoretical justification and development of an appropriate model for the implementation of civil society ideas in our country. This problem acquires special importance in terms of its transition from a predominantly theoretical to a practical plane. Involving civil society's ideas in solving the problems of transformation processes, on the one hand, is an objective need, on the other hand, it creates many contradictions, in particular, of an institutional nature, and contradictions caused by the specifics of the current stage of social development. These contradictions and the need to overcome them explain the close attention of scientists to the scientific and practical problems of a civil society, the theoretical study of its foundations and the search for effective ways of implementation. The driver of this theoretical and practical activity is dissatisfaction with the current situation, dynamics and level of the governmental and political development. At the same time, the effectiveness of interaction between the state and civil society largely depends on the level of this society's development, the capacity of its institutions, the success of government cooperation with the public and legislative support of this process, and ultimately on the general level of political culture and education.

Key words: state, civil society, democracy, interaction of the state and civil society, socio-political processes, civil society institutions.

Стаття надійшла до редакції 10.10.21

© Шайгородський Ю.Ж., 2021